

СТРУКТУРНИЙ МЕТОД І МЕТОД АПРОБАЦІЇ ГІПОТЕЗ У ДОСЛІДЖЕННІ ОРНАМЕНТІВ

Анотація. Розглянуто використання структурного методу для дослідження орнаментів і архаїчних символів, який полягає у виокремленні структур символів (елементів) і їх розгляді як первісного (стійкого, інваріантного) стосовно символів, передбачає абстрагування від змісту символів і надання переваги дослідженню формальних співвідношень між ними і доповнюється методом гіпотез. Послідовність гіпотез формується і апробується в процесі аналізу структур. Дослідження розглядається як перебирання гіпотез. Наведено приклади аналізу структур символів орнаментів.
Ключові слова: орнамент, структурний метод, символика орнаментів.

Аннотация. Рассмотрено применение структурного метода в исследовании архаичных орнаментов и символов, суть которого заключается в выделении структур символов (элементов) и их рассмотрении как первоначального (устойчивого, инвариантного) по отношению к символам, абстрагируясь от содержания символов и исследуя формальные отношения между ними. Структурный метод дополняется методом гипотез. При этом речь идет о последовательности гипотез, которые формируются и апробируются в процессе анализа структур. Исследование представляет собой последовательное рассмотрение гипотез. Приведены примеры анализа структур символов орнаментов.

Ключевые слова: орнамент, структурный метод, символика орнаментов.

Орнамент, як і будь-який феномен культури, можна досліджувати різними методами залежно від поставленої мети: історичний метод застосовують для дослідження поширення якогось типу орнаменту на певній території; порівняльний метод — для зіставлення різних орнаментів чи орнаментальних мотивів. Чергування і періодичність елементів орнаментів, їх симетричний характер дають підставу вважати, що символи та елементи орнаментів утворюють певні структури — установлені співвідношення між елементами. Зараз значного поширення у дослідженні орнаменту набув структурний метод. Започаткований швейцарським лінгвістом Фердинандом де Соссюром для дослідження мови як системи, а термінів як її елементів, пізніше цей метод набув широкого застосування у гуманітарних науках, зокрема в антропології, етнології та мистецтвознавстві. Французький вчений К. Леві-Стросс використовував його для аналізу стій-

Summary. In the article the application of the structural method for studying of archaic ornaments and symbols is considered. Alternation and periodicity of ornamental elements, their symmetrical nature suggests that ornamental symbols and elements create some certain structures – some stable connections between elements. Structural method of archaic ornaments and symbols study includes emphasis of some symbols (elements) structures and their consideration as initial (steady, invariant) in relation to the symbols. This method suggests some abstraction from the content of symbols and gives some preference to the study of formal relations between them. Obviously formal axiomatic of structural method should be supplemented by some meaningful assumptions regarding the interpretation of ornaments and symbols. Structural method needs to be complemented by a method of hypotheses. In this case, it is not about one individual hypothesis and the sequence of hypotheses generated and tested in the process of the structures' analysis. Therefore, this method is what the author calls the testing of hypotheses and offers it as an addition to the structural method. The essence of this method lies in the fact that in the study of certain structures some hypotheses regarding the semantics of its elements are formulated. Then next hypotheses appear on its basis that are refuted or confirmed. All research is considered as a search of hypothesis.

The article presents examples of the ornaments symbols structures analysis.

Key words: ornament, structural method, the symbolism of the ornaments.

ких структур у первісних культурах. Коротко сутність структурного методу можна викласти в таких твердженнях:

1. Об'єкт дослідження розглядається як система, тобто як взаємопов'язана цілісність елементів. Сама система приймається як автономне утворення, в якому головну роль відіграють внутрішні зв'язки. Зовнішні зв'язки по суті не беруть до уваги.

2. Елементами називають умовні одиниці, які в рамках системи розглядаються як неподільні. Як і система, елемент є до певної міри абстракцією, оскільки неподільних елементів взагалі не існує.

3. Елементи системи утворюють певні стабільні співвідношення, які називаються структурами.

Властивостями структури є те, що вона, поперше, залишається незмінною (інваріантною) при змінах системи. Це означає, що структура є певною мірою автономним утворенням у системі. По-друге, структура в певних межах автономна і сто-

совно елементів, з яких вона складається. Елементи можуть змінюватись, а структура залишається стабільною. Саме ці властивості структури: автономність у рамках системи і певна незалежність від елементів, її стійкість і незмінність — становлять інтерес для дослідника. Поняття структури націлює на виокремлення стійких і незмінних впродовж деякого часу утворень об'єкта дослідження.

У дослідженні орнаментів і архаїчних символів, які лежать в основі орнаментів, структурний метод полягає у виокремленні структур символів (елементів) і розгляді цих структур як первісного (стійкого, інваріантного) в порівнянні з символами. Цей метод передбачає абстрагування від змісту символів і надання переваги дослідженню формальних співвідношень між ними. Такими співвідношеннями між елементами орнаменту є їх упорядкованість у просторі, тобто послідовність, черговість, симетричність та ін.

Правомірність застосування структурного методу до аналізу орнаментів і архаїчних символів, що лежать в їх основі обґрунтовується широкою практикою застосування цього методу в дослідженнях явищ первісної культури, зокрема в культурній антропології [1] і специфікою самого об'єкта дослідження. Ця специфіка полягає в тому, що елементи орнаментів (символи) є своєрідною мовою, а мова була першим об'єктом структурного аналізу, оскільки вона є системним утворенням. Застосування структурного методу до аналізу орнаментів правомірне також і тому, що сам орнамент характеризується такими рисами, як повторюваність, симетричність та ін., що дає підставу виокремлювати в ньому структури. Важливим є і такий момент. У архаїчній символіці й у традиційних народних орнаментах явлено (матеріалізовано) світогляд первісних людей. У світогляді ж світ представлений як ціле, як певне системно-структурне утворення, що з необхідністю має відобразитись і в системі символів та орнаментів, які відтворюють світ.

Вихідними положеннями дослідження орнаментів на підставі структурного методу, є наступні:

1. Усі символи (елементи орнаментів) утворюють систему. Це означає, що вони взаємопов'язані і взаємозумовлені. Шукати значення символу чи елемента орнаменту можна тільки через включення його в систему.

2. Символи в рамках системи утворюють ряд структур — утворень із символів (елементів орна-

ментів), співвідношення між якими має стійкий характер.

3. Інтерпретації підлягають не окремі символи, а структура в цілому. Структура є первинною стосовно елемента. Значення елемента визначається його місцем у структурі.

Однак самої цієї формальної аксіоматики структурного методу недостатньо для його успішного застосування у дослідженні символів і орнаментів. Про це свідчить хоча б той факт, що сьогодні багато дослідників орнаментів декларують застосування структурного методу як методу їх дослідження, але значних успіхів у розкритті семантики орнаментів, в розумінні їх місця в історії культури людства іще не досягнуто. На наш погляд, структурний метод має недоліки, які властиві будь-яким формальним методам, він передбачає різні інтерпретаційні схеми. Різні дослідники приписують різні значення елементам структури — символам. Тому більшість праць, присвячених орнаментам, позначена суб'єктивізмом. Очевидно, формальну аксіоматику структурного методу слід доповнити деякими змістовними допущеннями, що стосуються інтерпретації орнаментів символів. Структурний метод потребує доповнення методом гіпотез. Ідеться не про одну окрему гіпотезу, а про послідовність гіпотез, які формуються і апробуються в процесі аналізу структур. Цей метод ми назвали апробацією гіпотез і пропонуємо як доповнення до структурного методу. Суть його полягає в тому, що при дослідженні певної структури формулюється певна гіпотеза стосовно семантики її елементів. Далі на її основі виникають гіпотези, які спростовуються або підтверджуються. Все дослідження — це послідовний розгляд гіпотез.

Вихідні гіпотези для інтерпретації орнаментів сформульовані на підставі концепції праміфу проф. Причепія Є. М. [2, 3]. Суть їх така:

1. Система символів та орнаментів відтворює світ, як він уявлявся давніми людьми.

2. Світ первісних людей поділявся на ряд сфер, які уособлювали боги.

3. Базовою структурою Космосу була семичленна структура. Сімка сфер і богів є основним фігурантом орнаментів. (Крім семичленних існували також 8-, 28-, 32-членні структури та структури з іще більшими членами, але вони будуються на основі семичленної структури).

4. Світ давні люди уявляли у вигляді жінки-богині. Ця Богиня, яку прийнято називати Великою,

ототожнювалась з ним. Її тіло також поділялось на сім сфер. Між сферами світу і тілом Богині існувала кореляція, узгодженість. Певним сферам Космосу відповідали певні частини тіла Богині.

5. Сімка сфер Космосу і Тіла Богині корелювалась із сімкою відомих давнім людям планет, у яку входили також Сонце і Місяць.

6. Провідну роль у розмежуванні сфер світу відіграла стаття. Стаття — чоловіча і жіноча — є тим принципом, що лежить в основі розмежування богів, сфер світу і, зрештою, символів. Зрозумівши правила розташування “жіночих” і “чоловічих” символів у орнаментах, ми розкриємо їх таємницю.

Цими загальними твердженнями не обмежується суть гіпотетичного методу. На наш погляд, сам хід дослідження орнаментів на основі структурного методу, який зводиться до формулювання гіпотез на підставі аналізу одних зразків структур і їх апробації на інших зразках є конкретним проявом методу апробації гіпотез. Формулювання інтерпретаційних гіпотез і їх апробація — це, на наш погляд, і є тим методом, який у поєднанні зі структурним методом гарантує об’єктивність дослідження. Усвідомлюємо імовірнісний характер знання, що досягається за допомогою такого методу, але ця вірогідність споріднена вірогідності всякого знання, що виходить з аналізу фактів. У цьому випадку ми йдемо в руслі К. Поппера, який розглядав хід наукового пізнання як формулювання і апробацію гіпотез. Для того, щоб продемонструвати поєднання структурного методу з методом апробації гіпотез, розглянемо кілька прикладів аналізу первісної символіки та орнаментів. За приклад візьмемо семичленні симетричні структури, які трапляються в композиціях архаїчних символів і орнаментів. Оскільки архаїчна символіка читалась справа наліво і знизу вгору (на такий порядок, очевидно, вплинуло те, що молодий місяць з’являється на Заході з правого боку і вниз та рухається вліво і вгору), то перший член структури зліва і знизу будемо позначати цифрою 1, а останній — 7. Позначимо членів структури літерами для того, щоб наочно відобразити симетричність структури. Позначивши середній (четвертий) член структури як А, третій і п’ятий — як D, другий і шостий як С, а перший і сьомий як Б, то семичленна структура матиме вигляд — DCBABC.

Обираючи приклади структури, які належать до різних епох, починаючи від палеоліту і до нашого часу, ми мали за мету наголосити, що ця структура

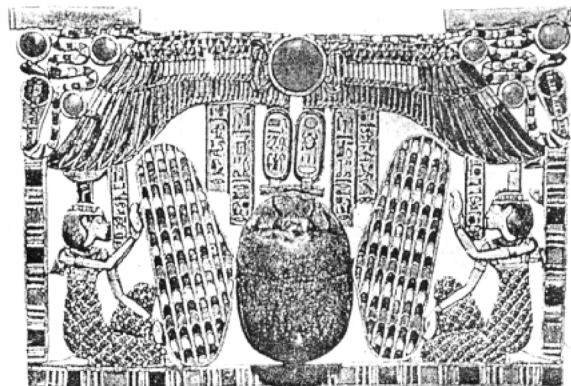

Мал. 1

є утворенням, певною мірою незалежним від зміни культурних епох. На прикладі аналізу цієї структурі спробуємо показати “роботу” структурного методу разом з методом апробації гіпотез.

На фігурці богині, що походить з Межиріччя Черкаської обл., на умовній довгій шії нанесено знаки у вигляді рисок. Ці риси певним чином згруповані та утворюють ряд з таких груп: 4–2–4–1–4–2–4. Це семичленна симетрична структура, в якій рівновіддалені від центру групи однакові. Оскільки непарні групи (члени 1, 3, 5, 7) позначені однаковою кількістю рисок (по чотири), їх можна позначити однією літерою. Структура матиме вигляд — ВСВАВСВ. Інформація, яку можна почерпнути з аналізу цієї структури, полягає в тому, що її непарні групи (члени 1, 3, 5, 7) позначені однаковою кількістю рисок (по чотири). З цього можна зробити висновок, що вони в чомусь подібні. Подібність притаманна і двом парним членам (2 і 6).

На мал. 1 [1, 634] зображено вазу у вигляді лотоса з гробниці Тутанхамона. Серединою витвору є велика чаша, навколо якої з обох боків розміщено по три фігури. Аналіз останніх показує, що середня із них є жінкою, а дві інші фігурки однакові. На їх обличчях намальовані хрести анки. Члени 1, 3, 5, 7

Мал. 2

цього малюнка, як і ці ж члени попереднього, однакові. Це ж стосується і членів 2 і 6, середній член цієї структури, як і попередньої, не повторюється. Якщо цю структуру виразити літерами, то вона також матиме вигляд ВСВАВСВ. З однаковості цих структур можна зробити висновок, що це не випадкові структури. Далі, з огляду на те, що фігури 2 і 6 на виробі з гробниці позначають жінок, можна припустити, що і за групами з двох рисок на фігурці з Межиріччя, що відповідають фігурам 2 і 6, також можуть бути приховані жінки-богині. Так формулюється перша гіпотеза, яка підлягає апробації. (Такою гіпотезою є думка про те, що члени 2 і 6 структури символізують жінок).

На мал. 3 [1, 634] зображена пектораль з цієї ж гробниці. У центрі композиції міститься жука-скарабей, обабіч розташовані два його крила, за якими сидять дві жіночі фігурки, яких египтологи ідентифікують як Ізиду і Нефтіду. Ще далі за ними з обох боків розташовані два стовпи. Про те, що вони утворюють сімку символів, можна здогадуватися із того, мал. 2 що над кожним з них зображено круг. Так, над жуком скарбаєм зображені крила з великим кругом у центрі. Цей символ египтологи трактують як сонце. Відомо, що давні єгиптяни ототожнювали цього жука з сонцем. З обох боків крил скарбає містяться по три круги. Характерно, що стовпи з боків завершуються кругами.

Це зображення також є симетричною семи-членною структурою. Якщо позначити його члени відповідними буквами, то воно набуде вигляду DCBABCDC. На підставі аналізу можна зробити такі висновки: 1) Гіпотеза про “жіночість” символів 2 і 6 посилилась. Її можна доповнити думкою, що це не просто жіночі фігури, а богині; 2) Якщо центральна фігура — скарбей — корелюється з сонцем, а всі інші співвідносяться з кругами, то можна висловити гіпотезу, що нижні фігури сімки співвідносяться з сімома планетами, відомими давнім людям.

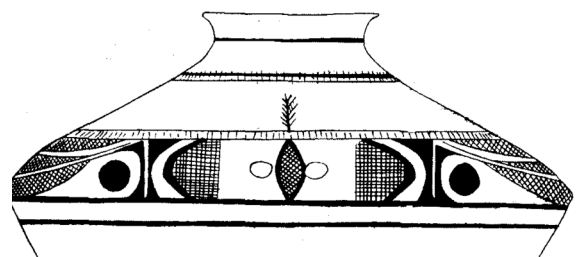
Мал. 3 [3, 54] містився на трипільському горщику з Чичиркізова. Він, як і попередні, передає симетричну семичленну структуру, в центрі якої дерево. Обабіч нього драбини, за якими зображені знову дерева. Крайніми членами структури є дві чорні дуги. Якщо позначити цей орнамент літерами, то він матиме вигляд — DABABAD. У цьому орнаменті заслуговує на увагу тотожність символів, що позначають члени 2, 4, 6. Виходячи з того, що 2 і 6 є символами, що позначають жінок-богинь, на основі

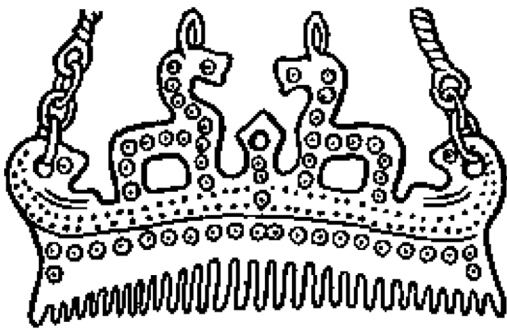
Мал. 3

тотожності їх з четвертим членом можна допустити, що й за цим символом приховується богиня. Цей висновок (гіпотезу) можна підсилити тим, що дерево в символіці позначає, як правило, жінку-богиню. Світове дерево і дерево життя є жіночими символами. Висновок: у семичленній структурі символи, що містяться на місці членів 2, 4, 6, можуть позначати богинь. Така гіпотеза має певні підстави в попередніх структурах, однак підлягає подальшій апробації. Підсумовуючи розглянуті попередньо інтерпретаційні гіпотези стосовно елементів семи-членних структур, можна висловити ще одну гіпотезу: якщо парні члени структури демонстрували “жіночість”, то можна допустити, що за непарними членами, які у двох структурах демонстрували свою ідентичність, приховуються “чоловічі” символи (боги).

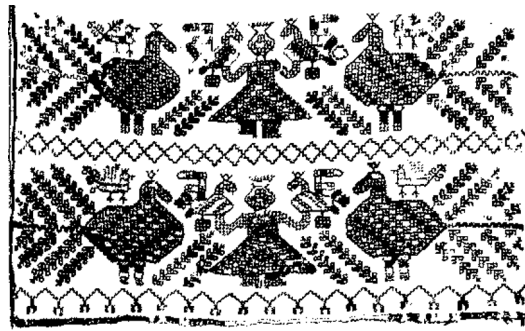
На мал. 4 з іншого трипільського горщика з Майданецького [3, 64] в нижній частині виробу також спостерігаємо орнамент, утворений семичленною структурою, яку проф. С. М. Причепій трактує як сімку символів, що позначають місячний цикл. Тут крайніми фігурами (1 і 7 члени) є місяці-серпикі — молодий і старий місяці. Вони позначені білим кольором. 2 і 6 члени — півкруги (половинки мо-

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

лодого і старого місяців), замальовані сіткою. 3 і 5 члени — два білі круги, які, очевидно, позначають місяць у фазі між половиною і повнею (вони самі білі й зображені на білому фоні). У середині зображено заштрихований еліпс. Цей орнамент позначаємо DCBABCD.

Аналіз семичленних структур засвідчив, що члени 2, 4, 6 можуть бути ідентичними. У зазначеній структурі ці члени також виказують свою ідентичність. Усі вони заштриховані сіткою. Можна, отже, допустити, що сітка є символом богинь. Усі інші чотири символи, хоча вони й різні, але позначені білим кольором. Неважко зробити висновок, що чотири символи, які іноді позначено тим самим знаком, ототожнюють богів. Ця гіпотеза має право на існування хоча б тому, що молодий місяць-серпик у символіці ототожнюється з биком, який є виразником чоловічого первня у символіці.

Наступна структура символів взята з виробу, що походить із середньовічного Новгороду — мал. 5 [1, 642]. Тут у центрі розташовано ромб, по обидва боки від нього (3 і 5 члени) розміщені коники, далі (члени 2 і 6) — голови птахів. Членами 1 і 7 є кільця, якими кріпиться виріб до ланцюжка. Позначимо цю структуру DCBABCD. Можна запропону-

вати таку інтерпретацію цих символів: 1) за ромбом приховується богиня; 2) коники символізують богів; 3) птахи позначають богинь; 4) кільця символізують богів. Так принаймні обґрунтовується “жіночість” і “чоловічість” певних символів.

Цей висновок можна апробувати на орнаменті подільського рушника з села Клембівка Вінницької обл., на якому зображено Богиню в оточенні птахів — мал. 6 [4, 26]. Богиня посідає центральне місце структури, що підсилює нашу гіпотезу про жінку-богиню на цьому місці. Птахи навколо Богині відрізняються формою і розміром. Можна припустити (підставу для цього дають попередні структури), що малі птахи в руках є символами богів чоловіків, а великі птахи — символи богинь. Очевидно, що малі птахи, розміщені над великими, також символізують богів. Звідси один важливий висновок (прийнятий за гіпотезу). В орнаменті важливе значення має не лише сам символ, а і його місце і розмір порівняно з ідентичним символом. Ті самі птахи залежно від місця і розміру набувають значення то богині, то бога.

Висновок. Отже, у процесі аналізу структур (семичленна є основною, але не єдиною) відбувається послідовна перевірка гіпотез.

Література:

1. Леви-Строс Клод. Структурная антропология / К. Леви-Строс. — М.: Эксмо-пресс, 2001.
2. Причепій Є. М. Семи- та восьмичленні структури первісної символіки та орнаментів / Є. М. Причепій. — Культурологічна думка. — К.: ІК НАМ України, 2009. — № 1. — С. 231.
3. Причепій Є. М. Семичленні структури Неба, Космосу і Тіла Богині / Є. М. Причепій. — Культурологічна думка. — К.: ІК НАМ України, 2010. — № 2. — С. 215.

Ілюстрації:

1. Енциклопедія трипільської цивілізації. Т. 1, 2. — К., 2002.
2. Голан А. Миф и символ / А. Голан. — М: Русслит, 1994.
3. Мицик В. Ф. Священна книга хліборобів / В. Мицик. — К.: Такі справи, 2006.
4. Причепій Є. М. Вишивка Східного Поділля / Є. М. Причепій, Т. І. Причепій. — К.: Родовід, 2007.